

Gedenkpalen van de Mijikenda

door Ronald Kerkhoven

De kuststrook van Kenia. Plankvormige palen, soms meerdere bij elkaar in de grond gestoken. De bovenkant in de vorm van een bol of schijf gekapt, al dan niet met gelaatstrekken. En soms ook mooi geometrisch versierd. Ze stonden in de heilige bossen van de Mijikenda.



Een bevolkingsgroep van negen stammen

De Mijikenda vormen in taal, cultuur en geschiedenis een tamelijk homogene Bantu bevolkingsgroep van bijna twee miljoen leden. Zij wonen langs de kust in een gebied dat zich uitstrekt van de grens van Tanzania in het zuiden tot de grens van Somalië in het noorden. Mijikenda betekent "negen stammen" of "negen steden". De namen van deze stammen zijn: Chonyi, Kambe, Duruma, Kauma, Ribe, Rabai, Jibana, Girijama en Digo. De grootste groep is wel de Girijama. De Mijikenda werden vanaf de 17de eeuw uit Somalië verdreven en vestigden zich in Kenia in versterkte dorpen ('kaya', zie *afb. 1*) omringd door bossen, die als heilig worden beschouwd. Deze bevolkingsgroepen hadden

een vooroudercultuur gemeen, waarbij de overleden belangrijke oudsten geëerd konden worden met gedenksculpturen.

Oudere leden van de clans konden tot twee belangrijke genootschappen behoren, namelijk die van de medicijn- en heilige mannen (chama ya vaja) en die van de zeer rijke oudsten (chama ya goghu). Hoog geplaatste leden van deze genootschappen hadden de mogelijkheid na hun dood een houten gedenkpaal ('kigango', zie *afb. 2*) voor zich te laten maken. Minder belangrijke ouderen konden zich na hun dood laten eren met een houten gedenkpin ('koma'). Zo'n gedenkpaal varieert in hoogte van 130 tot 200 cm, een gedenkpin is meestal 30 cm groot.



2. Kigango van de Girijama, 169 cm - Bwoom Gallery



3. Kikango, 157 cm, in 2009 geveild bij Zemanek



4. Vigango van de Girijama in Kenia, hout, 196 cm



5. Kigango van de Girijama in Kenia

De macht van de machtige doden op de levenden

Omdat deze palen vaak in de buurt van graven gevonden werden, rees het vermoeden dat het hier om grafpalen ging. Echter deze gedenkpalen zijn geen merkteken voor een graf, maar vormen juist het nieuwe lichaam van de dode. Deze heeft dan al eerder te kennen gegeven, door bijvoorbeeld in dromen van familieleden te verschijnen, dat hij ontevreden is zonder zo'n lichamelijke behuizing. Hoe machtiger iemand tijdens zijn leven was, hoe meer problemen hij na zijn dood kon geven. Vooral wanneer de dode van gedachte was dat de voor hem uitgevoerde begrafenisrituelen niet juist waren verlopen.

Bij de inwijding van een gedenkpaal werd palmwijn, een zwarte kip en een zwarte geit geofferd. De belangrijkste stamleden werden begraven binnen het omheinde dorp, en bij hen in de buurt werden de gedenkpalen geplaatst, vaak met een afdakje erboven. Voor minder belangrijke lieden werden specifieke geestenhutten opgericht, waar de gedenkpalen en -pinnen werden bewaard. De Mijikenda gedenkpaal is bijna uitsluitend bestemd voor mannen. Slechts enkele vrouwen-gedenkpalen zijn bekend, waaronder één in het British Museum (afb. 5). Dat zal ermee samenhangen, dat al-

leen de rijken de mogelijkheid hebben een kigango op te richten. Kigango betekent ook "verstrengeling", wat duidt op de verbinding van aardse rijkdom (in het leven) met de geestenkracht (na de dood).

De culturele achtergrond van deze gedenkpalen

De kigango (meervoud: vigango) en de gedenkpin (koma) zijn dus objecten waarmee de nabestaanden zich het overleden familielid herinneren. Daarmee zijn zij dus voor een beperkte periode van belang voor de levenden. Is de herinnering aan de specifieke voorouder verbleekt, dan heeft de kigango of koma zijn betekenis en belang verloren, en wordt het voorwerp aan de vergetelheid prijsgegeven.

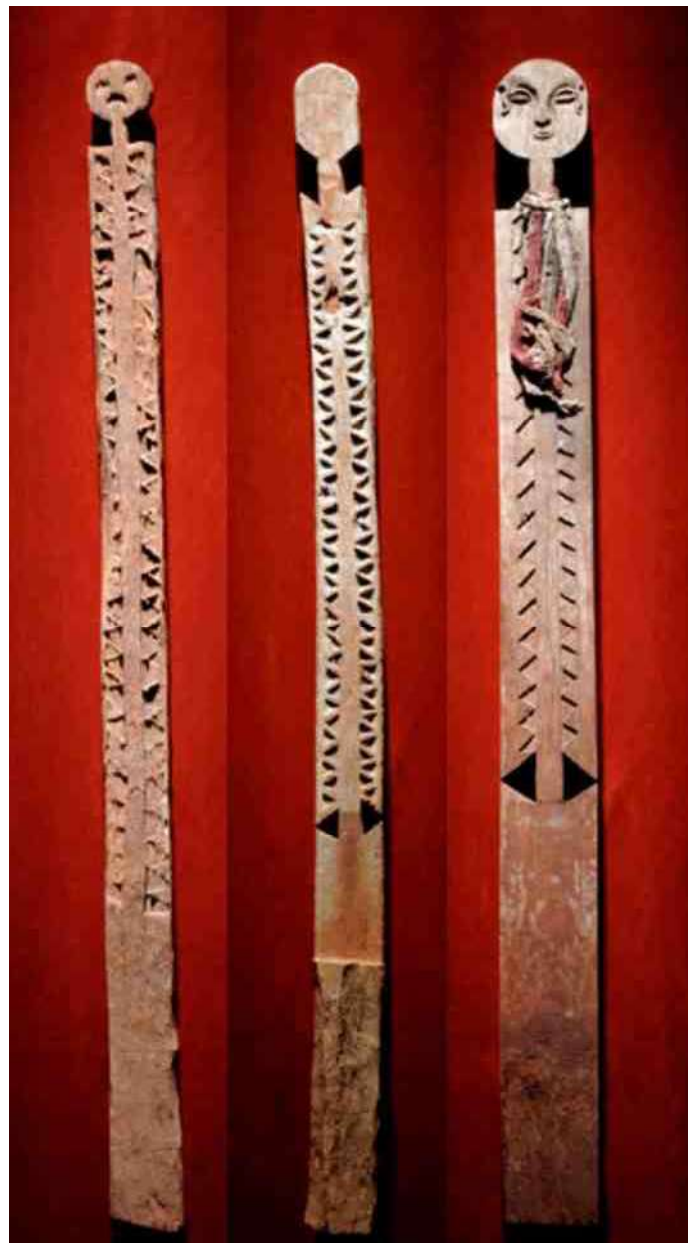
Veranderingen in de leefomstandigheden van de Mijikenda hebben geleid tot een duidelijk verminderde belangstelling voor de traditionele leefwijze. De sterke bevolkingsaanwas in de negentiende en twintigste eeuw leidde tot migraties en het stichten van nieuwe dorpen. De oude vigango bleven in de lege dorpen achter, de veel kleinere koma konden eventueel nog wel meegenomen worden.

De gedenkpalen van de Mijikenda zijn abstracties van de menselijke gestalte en zij stellen geen specifieke por-

tretten voor. Er zijn gedenkpalen met platte koppen en platte lichamen (meer een soort dikke planken) (afb. 4, 5 en 6) en er zijn ronde, deels platte lichamen met volledig uitgewerkte koppen (afb. 2 en 3). De gezichten van de laatste, met een lange scherpe neus, dunne lippen en een puntige kin, hebben meestal weinig Afrikaanse trekken. De gezichtsuitdrukking zou er één moeten zijn van "waardigheid, droefheid en feestelijkheid". Haar of haarversiering wordt op de hoofden niet aangetroffen. De gladde koppen zouden verwijzen naar de kaal geschoren hoofden van de rijke oudsten tijdens de inwijdingsriten.

Veel van de vigango hebben ingekerfde versieringen aan de voorkant. Deze bestaan overwegend uit driehoeken, cirkels en zig-zag lijnen (afb. 5). Men zegt dat deze geometrische versieringen geïnspireerd zijn op islamitische symbolen, maar zij lijken ook op de ornamenten op de kleding van de overledene en onderschrijven daarmee diens status. Driehoeken zouden hutten moeten voorstellen, rozetten een ster en een halve cirkel de maan. Vaak volgen deze patronen de anatomie van het lichaam. Rozetten stellen dan de tepels voor en rijen driehoeken de armen. Gedenkpalen werden (veelvuldig) met rode, witte en zwarte pigmenten of verf ingesmeerd. Bij de gedenkpalen is nog veel onbekend over afzonderlijke beeldhouwers en verschillen in stijl. Het zouden vooral de Girijama zijn, die de platte planken met platte koppen als gedenkpalen maken.

Aan het einde van de 19de eeuw werd voor het eerst melding gemaakt van vigango, maar pas in de jaren tachtig van de twintigste eeuw kwam er wetenschappelijke aandacht voor deze objecten. Waarom de Mijikenda de enige in Kenia zijn, die gedenkpalen maken is onbekend. Ook in de paalachtige vorm voor hun sculpturen zijn de Mijikenda uniek in Kenia. Opvallend is dat deze paalvorm als gedenkobject ook niet in Somalië, maar wel in zuidwest Ethiopië voorkomt (bij de Konso). De Bongo in de Sudan hebben vergelijkbare grafposten, evenals hun burenen de Abukaya. Verder zien we een uitgesproken grafposten-cultuur op Madagascar. Ook de pilaarachtige grafmerktekens van de Islamitische graven van de kust-Arabieren kunnen van invloed zijn geweest. Waarschijnlijk is ook, in de vormgeving van de symbolen, sprake van islamitische invloed. Als voorbeeld zouden vooral de deurornamenten van huizen hebben gediend in de door Islamitisch Arabische en Swahili gedomineerde kuststeden. Maar de stijl van de geometrische patronen en het naturalistische hoofd dat de voorouder vertegenwoordigt, lijken een meer Afrikaanse invloed te hebben, ook al zijn de specifieke gelaatstrekken op zichzelf weer minder Afrikaans. Er zijn ook aanwijzingen dat rond 1914 de gedenkpalen meer artistieke aandacht kregen dan daarvoor. Mogelijk is het representatieve aspect van de vigango een tamelijk recent verschijnsel.



6. Vigango in het Denver Museum of Nature and Science

Het lot van de gedenkpalen

Tegenwoordig zijn de meeste oudere gedenkpalen uit het gebied van de Mijikenda verdwenen. De overgang naar het Christendom en vooral naar de Islam zijn hier debet aan. Ook het omarmen van een moderne leefwijze heeft hiervoor gezorgd. Veel Mijikenda boeren zijn naar de grote steden getrokken en werken nu in de toeristencentra. Verder hebben ook systematische landonteigening en armoede de zorg voor en het belang van de gedenkpalen sterk doen afnemen. Door deze verminderde belangstelling bij de Mijikenda was er wel een verval van de gedenkpalen, maar ze bleven in principe op hun plaats. De toenemende belangstelling van een buitenlandse markt voor deze kunstvoorwerpen echter versnelde de verdwijning ervan uit het oorspronkelijke gebied in zeer korte tijd. De meeste vigango worden gestolen door de eigen locale bevolking en verkocht aan tussendealers. Die verhandelen ze aan

grotere handelaren en binnen de toeristencentra. Tenslotte vinden ze hun weg naar westerse handelaren en wereldwijd naar particuliere verzamelaars en musea. De Keniase regering onderneemt weinig tegen deze kunstroof, alhoewel een aantal

kaya (versterkte dorpen met hun heilige bossen) onder Unesco World Heritage Site zijn geplaatst. Sommige antropologen proberen gestolen gedenkpalen weer terug te bezorgen, maar of dat een oplossing is? Wie op internet de discussie over

de diefstal en eventuele teruggave van de gedenkpalen opzoekt, kan zien hoe deze kwestie vooral de Amerikaanse pers en museumwereld bezighoudt. Er wordt geschat dat zich in openbare collecties in de Verenigde Staten zeker 400 vigango bevinden. Zelfs president Obama heeft zich, een aantal jaren geleden toen hij nog senator was, sterk gemaakt voor teruggave van een gedenkpaal uit de collectie van het Illinois State Museum naar Kenia. Het was er één van de 38 vigango in de collectie. Het Hampton University Museum in Virginia heeft een collectie van wel 99 vigango. Beroemdheden als Andy Warhol, Georg Baselitz, Powers Booth, Linda Evans en Shelly Hack hebben of hadden vigango. Filmster Gene Hackman (o.a. The French Connection) en filmproducent Art Linson (o.a. Into the Wild) doneerden in 1990 30 vigango (afb. 6) aan het Denver Museum of Nature and Science, dat zich genoodzaakt ziet te bezien, hoe ze deze collectie gedenkpalen verantwoord terug kan brengen naar Kenia. Tot nu toe zijn slechts twee vigango uit Amerikaanse collecties naar Kenia teruggekeerd. Op internet echter worden nog steeds vigango aangeboden. Onder de Mijikenda zelf heeft in de afgelopen twintig jaar een toenemende bewustwording van het eigen verleden plaats gevonden en wordt het gemis van hun gedenkpalen steeds sterker gevoeld. We mogen dan ook verwachten dat de discussie over (verantwoord) beheer en behoud van deze gedenkpalen in zowel Kenya als in de wereld van museale en privé collecties elders, nog wel even zal voortduren.

*Ronald Kerkhoven,
antropoloog en kunsthistoricus.*



7. Traditionale dans door Mijikenda ouderen in het heilige bos



8. Verzorging van de houten palen bij een Mijikenda dorp

Afbeeldingen

1. Mijikenda dorp in Kenya - worldheritagef13.wordpress.com
2. Kigango, Girijama, Kenia, hout, 169 cm., Bwom Gallery, Duitsland.
3. Kigango, Mijikenda, Kenia, hout, 157 cm., veilinghuis Zemanek, Würzburg, 57th tribal art auction, lot 491, July 11, 2009
4. Vigango, Girijama, Kenia, hout, 196 cm, schenking uit 1908, The British Museum, London
5. Kigango, Girijama, Kenia, Pinterest
6. Vigango uit de voormalige collecties van Gene Hackman en Art Linson, nu in het Denver Museum of Nature and Science
7. Traditionale dans door Mijikenda ouderen in het heilige Mijikenda Kaya bos, 28-04-2013 – news.cn - news.xinhuanet.com
8. Zorg voor de houten palen bij een Mijikenda dorp – bewustafrika.nl
9. Kaya Forests – uit een project van sacredland.org
10. Mijikenda geestenhuisje, bij de toegang tot het heilige bos, 28-04-2013 - news.cn - news.xinhuanet.com
11. Houten palen in het heilige Mijikenda bos – National Museums of Kenya - unesco.org/culture



9. Kaya Forest met eenvoudige palen



10. mini-geestenhuisje bij de ingang van het heilige bos

11. De palen maken nog steeds deel uit van een levende cultuur bij de Mijikenda. Maar mooi gesneden oude palen zijn nauwelijks meer te vinden. Is dit het einde van een artistieke traditie of de poging gedenkpalen te maken die er zo oninteressant mogelijk uitzien, zodat men mag verwachten dat ze niet worden gestolen?



Literatuur

- Brown, Jean Lucas - *Mijikenda Grave and Memorial Sculptures* - African Arts XIII.4, 36-39, 88 – 1980
- Gohr, Siegfried & Heymer, Kay - *Afrikanische Skulptur, Die Erfindung der Figur* - pp. 236-241. Museum Ludwig, Köln, 1990
- Mahberg, Tom - *Sending Artworks Home, but to Whom?* - The New York Times, January 3, 2014
- Nyamweru, Celia - *Sacred Groves Threatened by Development: The Kaya Forests of Kenia* - www.culturalsurvival.org
- Spear, T.T. - *The Kaya Complex, A History of the Mijikenda in Kenia* - Kenya Literature Bureau, Nairobi, 1978
- Wolfe, Ernie – *Vigango : Commemorative sculpture of the Mijikenda in Kenia* – Museum of art, Williamstown MA, 1986